

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТЕАТРАЛЬНИХ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ 1919-1923 РР.

Уперше визначено і проаналізовано передумови виникнення музею нового типу — театрального — у контексті національно-культурних процесів.

Ключові слова: театральный музей, передумови, потреби суспільства, розвиток театру в Україні, розвиток культури.

Впервые определены и проанализированы условия, предшествующие возникновению музея нового типа — театрального — в контексте национально-культурных процессов.

Ключевые слова: театральный музей, предпосылки, потребности общества, развитие театра в Украине, развитие культуры.

The preconditions of the origin of the museum of a new type-theatrical in the context of national cultural processes were determined and analysed for the first time.

Key words: theatrical museum, the preconditions, the origin of a theatre in Ukrain, culture.

Актуальність. Театральні музеї складають особливу типологічну групу музеїв України. Їх діяльність завжди була важливим культуроформуючим чинником, а «біографія» — невід'ємною складовою національно-культурних процесів. Існуючу форму означених музейних закладів дозволяє пояснити культурологічний підхід у методології дослідження, який передбачає з'ясування культурних запитів і потреб суспільства як передумови виникнення музеїв нового типу. Слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку науки спостерігається тенденція зближення музеєзнавства і культурології. Виявити закономірності процесу розвитку театральних музеїв поза культурним контекстом убачається неможливим, оскільки саме культура є сполучною в ланцюгу історія — пам'ять. На цій підставі деякі дослідники, наприклад, провідні музеєзнавці Росії [12, с. 250], схильні вважати музеєзнавство культурологічною дисципліною. Використання культурологічного підходу в означеному дослідженні сприятиме осмисленню закономірностей процесу розвитку театральних музеїв у системі національних культурних процесів. Комплексний інтегративний підхід у дослідженні історичного досвіду діяльності театральних музеїв дозволить визначити весь спектр їх реальних можливостей для активізації в сучасних умовах культурного відродження держави.

Вивчення наукових праць провідних фахівців з історії України, історії культури України, музеєзнавства, театрознавства

засвідчило, що досліджувана тема розроблена недостатньо. Питанню розвитку театру в Україні в перші роки радянської влади присвячене дисертаційне дослідження І. Романько [13]. Важливий фактичний матеріал міститься в періодиці досліджуваного періоду [1, 10], в опублікованих документах з культурного будівництва в Україні [8], в документах і матеріалах з історії театру СРСР [5, 6, 7], в нарисах з історії музею театру «Березіль» [2], у спогадах і біографіях В. Василька [3] та ін. діячів сцени. Отже, дослідження проблеми базується на інтегративному підході історії і культурології, театрознавства і музеєзнавства і, відповідно, загальних висновках означених дисциплін.

Мета статті — виявити і проаналізувати передумови виникнення музею нового типу — театрального — в системі національно-культурних процесів.

Передумови, що спричинили створення театральних музеїв, мали як загальний, сприяючий виникненню музеїв нового типу в першій половині 1920-х рр. характер (поширення краєзнавчого руху в Україні, піднесення національної свідомості, розгортання українізації, державно-музейна політика та ін.), так і певні, притаманні лише означеному типу музеїв особливості, найважливішою з яких виявився бурхливий розвиток театрального мистецтва в Україні в нових культурно — історичних умовах.

Найсуттєвіші зміни в театральному житті України, що вплинули на створення музею нового типу, відбулися після встановлення радянської влади, коли активізувався процес революційних перетворень у культурі.

У цілому післяреволюційний період культурного будівництва в Україні характеризується пошуком доступних форм роботи з новою, в більшості неписемною аудиторією. Позитивним явищем культурного процесу 1919 1920-х рр., як зазначають фахівці з історії культури, була «боротьба за підвищення загального культурного рівня трудящих, забезпечення народів реальних можливостей прилучитися до багатства культури» [4, с. 722]. Важливим чинником розбудови української культури і популярним жанром мистецтва стає театр. Незважаючи на скрутне становище країни 1919 початок 1920-х рр. є періодом активного відродження і розвитку театрального мистецтва, умови для розвитку якого були створені зрушеннями 1917 р. та діяльністю попередніх урядів (скасування національних обмежень, залучення до діяльності видатних діячів культури та ін.).

Про особливу увагу, якою після революції була оточена театральна тема, та про мистецькі пошуки ролі театру в нових культурно-історичних умовах нового політичного режиму свідчать різноманітні тогочасні періодичні видання, які виходили друком у великих культурних центрах: Харкові, Києві, Одесі.

Наприклад, «Театральний кур'єр» (1919 р.), «Театральные известия» (1920 р.), «Театр» (1921 1923 рр.), «Театральный бюллетень» (1921 — 1923 рр.), «Театр» (1922р.) та багато ін. Значна кількість публікацій щодо поточного театального життя містилась і в журналах, присвячених загальним питанням мистецтва: «Шляхи мистецтва» (1921 — 1923 рр.), «Мистецтво» (1922 р.) та ін. Зрозуміло, з огляду на труднощі післяреволюційних років, видання були нетривалими, але вражає їх кількість. Висвітлюючи інтенсивне театральне життя в Україні в перші пореволюційні роки, оптимізм і ентузіазм прокинувшись до соціальної творчості мас, періодичні видання формують нові погляди на театр і свідчать про його зростаючу соціальну роль. Відображаючи загальну тенденцію часу, періодика свідчить про те, що театр посідає одне з провідних місць у тогочасному культурному житті суспільства. Значне поширення та посилення впливу театального мистецтва на широкі верстви неписьменного населення, його значення і роль у системі загальної і політичної освіти сприяли націоналізації (як галузі культури) театральної справи ще на початку 1919 р.

Умови для створення музею нового типу — театального — були підготовлені законодавчими актами з культурного будівництва. Як свідчить аналіз джерел, декрет радянської влади «Про театри і кінематограф» (1919 р.), хоча безпосередньо і не стосувався театральних музеїв, але, визначивши основи театральної політики в Україні, все ж таки вплинув на їх створення. Згідно з декретом, усі театри Постановою уряду України від 18 січня 1919 р. підпорядковувалися відділу просвіти. Націоналізація театральної справи, як галузі культури, сприяла активному розвитку та поширенню розрахованого на масового глядача пролетарського театру. Практичне керівництво й організація театальною справою були доручені створеному 26.01.1919 р. при відділі просвіти (з червня 1919 р. перетворений у народний комісаріат освіти (далі НКЮ) Всеукраїнському театальному комітету (далі ВУТЕКОМ), який і став вищим органом державного керівництва театальною справою. Головною метою діяльності ВУТЕКОМу було «підняття театральної справи до рівня тих потреб, які повинні бути пред'явлені до театру соціалістичної держави» [7, с. 133].

Одним з найважливіших і складних завдань нового радянського театру, поставлених ВУТЕКОМом — формування репертуару відповідно «із загальним духом сучасного соціального і психологічного моменту». Процес оновлення репертуару, хоча і заохочувався та підтримувався відповідними постановами (наприклад «Звернення репертуарного відділу ВУТЕКОМу про створення нової драматургії силами широких народних мас» (1919 р.), «Повідомлення ВУТЕКОМу про проведення конкурсу нових п'єс» (1.07.1919 р. та ін.), запроваджувався повільно і не встигав пристосовуватись до

нових вимог регламентованого державною політикою театраль-ного життя. До того ж не всі професійні актори співпрацювали з новою владою. Революція та громадянська війна призвели до політичного розшарування і протистояння не тільки різні суспільні організації, а й діячів культури [4, с.715]. Все це стало однією з головних причин активного поширення різних форм пролетарської театральної самодіяльності. Цьому сприяли і загальні тенденції часу, яскраво сформульовані сучасником: «...тільки той контингент суспільства, що створив революцію, може вивести сучасний театр з бездоріжжя» [1, с.12]. Оскільки самодіяльність почала виконувати тогочасні соціальні функції професійного театру й оперативно реагувати на актуальні явища суспільно-політичного життя (живі газети, п'єси-агітки та ін.), одним з обов'язків ВУТЕКОМу стає сприяння її розвитку для задоволення практичних загальносоціальних потреб. Як свідчать документи з культурного будівництва в Україні, спогади сучасників та ін., 1919 початок 1920-х рр. — час розквіту численних агітеатрів, драмгуртків, період «надзвичайного творчого піднесення і героїзму на театральному фронті» [2, с.1]. За наведеними І. Романько статистичними даними, в період від другої (серпень 1920 р.) до третьої (червень 1921 р.) всеукраїнських нарад з питань освіти кількість самодіяльних театрів зросла зі 140 до 1393 [13, с.8]. Згідно з наказом НКО УСРР «Про використання театру, музики і кіно в якості засобу пропаганди» (1920 р.), вбачаючи в театральному мистецтві не тільки засіб просвіти, а й «могутнє знаряддя агітації та засіб культурного виховання в усіх формах його прояву», і самодіяльне мистецтво, і професійний театр залучає ще і Головополітосвіта до справи ствердження ідеалів революційних завоювань, зокрема до проведення поточних агітаційних кампаній. Джерела цього періоду, особливо публікації в поточній пресі, надають уявлення про форми діяльності і проблеми різноманітних агітеатрів. Так, наприклад, вдалося виявилась ідея відродити і пристосувати старовинний український вертеп для пропаганди й агітації на селі студентами Межигірського художньо-керамічного технікуму. Але, як зазначають ініціатори цієї відновленої, емоційно-виразної форми агітації, для її поширення потрібно було мати хоча б брошуру, «користуючись якою вертепний будиночок могли б улаштувати ті, хто його ніколи не бачив» [10, с. 9 10].

«Мистецтво на вулицю!», «Театр на площу!» — таким є лозунг моменту. Масовий вихід театру на вулицю потребує досвідчених організаторів та передачі досвіду діяльності як професійних, так і самодіяльних колективів. Але, як зазначено, наприклад, у «Звіті ВУТЕКОМу про роботу виробничо-селянських театрів у Києві» (1919 р.), «Загальна проблема — відсутність посібників з питань театру» [8, с 125] або в «Докладі підсекції народних театрів про

план робіт з організації народних театрів» (1919 р.) — «головним недоліком на місцях є повна відсутність досвідчених керівників [6, с. 153]. Тому одним із завдань Головополітосвіти в галузі нового мистецтва стає збирання і розробка творів нової революційної творчості для наочної демонстрації її досягнень. З метою всебічного вдосконалення театральної справи Головополітосвіта ставить своїм завданням ще й організацію закладів лабораторного типу, студій, лекцій, видання наукових праць тощо.

Отже, необхідність узагальнення і передачі досвіду, як свідчать джерела, постала одразу ж після виникнення нових форм театального мистецтва і відповідно до посилення ролі театру в житті радянського суспільства.

Передача досвіду діяльності театральних колективів у зв'язку зі специфікою і складнощами відтворення нематеріального театального мистецтва музейними засобами практично відбувається в традиційних на той час формах, як-то: випуск відповідної літератури (наприклад, серійні видання «Театального poradника» (1920 р.) — своєрідного посібника для театральних колективів, узагальнюючого творчі здобутки майстрів сучасного сценічного мистецтва і практиків сцени); публікації відомих театрознавців — О. Кисіля, Я. Мамонтова та ін. Популярними є і виступи в пресі з питань поточного театального життя відомих режисерів (наприклад, статті Леся Курбаса в журналах «На грані», «Мистецтво», «Барикади театру» та ін.). Та найпоширенішою формою передачі досвіду і, відповідно, театальної освіти, стали інструкторські курси. Численні курси організовують різні відомства й установи: політвідділи, сахаротрести, кооперативні об'єднання та ін. Аналіз документів засвідчив, що перші тримісячні режисерсько — інструкторські курси почали діяти в червні 1919 р. в Києві [6, с. 152]. Вже влітку 1920 р. на організованих кооперативним об'єднанням Дніпросоюз інструкторських курсах лекції читали видатні діячі театру: П. Саксаганський, О. Загаров; театрознавець О. Кисіль; професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка Г. Гаєвський та ін. [9, с.14]. Ця, може і не зовсім значна деталь, свідчить про серйозне ставлення до організації передачі досвіду діяльності театральних колективів. Але, згідно з джерелами, наприклад «Докладом Всеукраїнському відділу мистецтв про діяльність секції робітничо-селянських театрів» (1919 р.) — головним недоліком існуючих курсів була «незмога...наглядного ознайомлення з обладнанням сцени...» та ін., оскільки слухачі курсів (переважно робітники, селяни і червоноармійці) взагалі були незнайомі із сучасним рівнем театального мистецтва [5, с.152].

Таким чином, у 1919 — на початку 1920-х рр., коли театр в Україні стає масовим мистецтвом і, за висловом Я.

Мамонтова — «одним з головних чинників пролетарського культурного будівництва» [11, с.19], відчувається нагальна необхідність узагальнення творчих надбань радянського театрального мистецтва і створення інформаційного осередку, відбиваючого сучасний стан як професійного, так і самодіяльного театру, де б усі зацікавлені мали можливість наочно ознайомитися з новітніми здобутками театральної культури. Усе вищезначене мало причинно-наслідковий зв'язок між загальним соціальним і культурним розвитком, взаємопов'язане та взаємозумовлене. Культурно-історичний процес потребував оптимальної форми інтерпретації передових сучасних напрямів і досвіду нової театральної культури. Використання традиційних тогочасних способів збереження і передачі соціокультурної інформації (усної та письмової) не мало належного ефекту. Таким своєрідним орієнтиром передових творчих надбань і формою актуалізації та поширення театрального мистецтва в новому, соціалістичному, типі культури на той час міг стати тільки театральний музей. Причому, практичний досвід створення (хоча і невеликий, і в більшості відмінний від українських умов) і активного розвитку на початку 1920-х рр. притеатральних музеїв у РРФРР, за зразком якої відбувались перетворення в театральному мистецтві й в Україні, вже існував.

Ще на початку 1919 р. в історико-теоретичній секції при ТЕО Наркомоса, яким тоді керував А. В. Луначарський, була створена музейна комісія по театру (на час створення театральні музеї розглядались як аспект народної просвіти, а також безпосередні помічники радянського уряду і партії в будівництві нової, соціалістичної, культури, дієвим засобом пропаганди прогресивних реалістичних театральних традицій, що в ті роки мало актуальне значення). Мета музейної комісії — організація притеатральних музеїв, в яких сконцентрована робота по збиранню матеріалів про сучасне життя театру та вивченню його історії (слід зауважити, що на фоні існуючих різного типу тогочасних мистецьких музеїв винятковим явищем були такі, що збирали театральні речі як реліквії, пов'язані з окремим театром або його діячем. В Україні ж узагалі не існувало ні однієї скільки-небудь значущої театральної колекції). Для надання цим заходам державного характеру в 1919 р. комісія розробила «Положення про державні театральні музеї», за яким музеям надавалось значення культурних і наукових установ по вивченню театру і пропаганді його передових досягнень. Особлива увага приділялася створенню музейно-експериментальних лабораторій і студій для музейного відтворення вистав і практичного вивчення музейними засобами театральної техніки [14, с. 3-5; с.11-12]. Це «Положення...» можна вважати основою театральномузейної політики радянського уряду, яке вплинуло на створення

притеатральних музеїв і в Україні (слід наголосити, що на початку 1920-х рр. загальна державно-музейна політика в Україні теж набувала планового характеру і була орієнтована на збереження та використання успадкованого культурного надбання. Цьому сприяли деякі законодавчі акти початку 1920-х рр., наприклад, декрет РНК України «Про купівлю і продаж для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей» (1921 р.), постанови РНК України «Про музейні коштовності» (1922 р.) та ін.). Але, на відміну від РРФРР, створення більшості притеатральних музеїв в Україні мало певні особливості.

Зрозуміло, що нестабільність перших пореволюційних років, військові дії, складність політичної ситуації, зміни влади, відсутність театральнo-музейної спадщини і меценатських традицій у цій справі в Україні не сприяли створенню музеїв такого типу. Загальновизнано, що найпліднішими в цьому напрямі виявились 1920-ті рр., коли музеї вже набули статусу «культурної норми» [12, с. 33] і їх діяльність була необхідною умовою самоідентифікації культури та реалізації її динаміки. Відповідно, і певні умови для створення театрального музею склалися лише на початку 1923 р. Перших реальних заходів у цій справі вжив колектив мистецького об'єднання «Березіль».

Як описує цю подію її безпосередній учасник і відповідальний керівник майбутнього музею В. Василько-Міляїв: «30 січня 1923 р. відбувались загальні збори...майстерень «Березоля». Я скористався з цієї нагоди і виступив з розгорнутою пропозицією утворити театральний музей» [3, с. 215]. Пропозиція була підтримана. Тому 30 січня 1923 р. і вважається датою заснування першого театрального музею в Україні (сучасна назва «Музей театрального, музичного і кіномистецтва України»).

Таким чином, соціальні потреби нового, радянського суспільства 1919– початку 1920 рр., своєрідність нових функцій театру, політико-державні заходи, зростаюча соціальна активність робітників, селян, червоноармійців і національних культурно-мистецькі процеси сприяли поширенню самодіяльних колективів та виникненню нових форм діяльності професійного театру. Регульований, ініційований і підтримуваний державою театральнo-мистецький процес потребував дієвих засобів театральної освіти і передачі творчого досвіду й ефективних орієнтирів передових напрямів його діяльності. Потреба спочатку усвідомлюється, виникають різні форми її задоволення. Створені владою умови для вирішення поставлених завдань з культурного будівництва та традиційне для України прагнення громадськості до збереження мистецьких надбань сприяють виникненню музею нового типу — театрального. Закономірності виникнення театрального музею, як форми передачі соціального досвіду, відповідають загальному

процесу культурної форми розвитку суспільства досліджуваного періоду. Створення театрального музею започаткувало новий напрям українського музейництва, що сприяло подальшому формуванню культурної традиції, що є своєрідною потребою кожної нації.

Перспективи подальших досліджень автор убачає у визначенні факторів розвитку та напрямів діяльності театральних музеїв України в системі національних культурних процесів.

Список літератури

1. Бондарчук С. Театральний гарт / С. Бондарчук // Барикади театру. — 1923. — № 2-3. — С. 11-12.
2. Василько-Миляїв В. Початок театрального музею на Україні // Звіт 1926 1929 рр. ВУАН : Театральний музей. — К. : Міськліт № 223, 1930. — С. 1-4.
3. Василько В. Театру віддане життя / В. Василько. — К. : Мистецтво, 1984. — 407 с.
4. Гаврюшенко О. А. Культура України у ХХ столітті / О. А. Гаврюшенко // Історія культури : навч. посіб. / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська. — К. : Кондор, 2004. — С. 701-763.
5. Доклад Всеукраинскому отделу искусств о деятельности секции рабоче-крестьянских театров с 1 июня по 1 июля 1919 года // Советский театр. Документы и материалы. Театр народов СССР : 1917-1921. — Л. : Искусство, 1972. — С. 150-152.
6. Доклад подсекции народных театров о плане работ по организации народного театра. 1919 г. // Советский театр. Документы и материалы. Театр народов СССР : 1917-1921. — Л. : Искусство, 1972. — С. 153-154.
7. Из положения о Всеукраинском театральном комитете. 20 февраля 1919 г. // Советский театр. Документы и материалы. Театр народов СССР : 1917-1921. — Л. : Искусство, 1972. — С. 139-144.
8. «Из звіту Всеукраїнського театального комітету Наркомосу УСРР Всеукраїнському відділу мистецтв про роботу робітничо-селянських театрів в м. Києві, Київській та Чернігівській губерніях з 1 червня по 1 липня 1919 р.» // Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927 рр. : збірник документів і матеріалів. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 123-126.
9. Костюк Ю. Г. Украинский театр / Ю. Г. Костюк // История театрального искусства народов СССР : Очерки / Отв. ред. Г. А. Хайченко. — М. : Наука, 1985. — С. 12-24.
10. Л. К. «Вертеп» на агітаційній службі / Л. К. // Глобус. — 1923. — № 4. — С. 9-10.
11. Мамонтов Я. На театральних роздоріжжях : публіцистика / Я. Мамонтов. — Х. : Книгоспілка, 1925. — 64 с.
12. Музейное дело России / под ред. М. Е. Каулен. — М. : В. К., 2003. — 614 с.
13. Романько І. І. Розвиток театрального мистецтва України в 1917-1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. І. Романько. — К., 1999. — 19с.

14. Театральные музеи в СССР // Труды НИИ Музееведения и охраны памятников истории и культуры / под ред. Н. В. Минц. — М., 1969. — Вып. 23. — 173 с.

Надійшла до редколегії 28. 02.2012 р.